

Márai és Mannerheim

2000-ben finn nyelvre fordítottam Márai Sándor 1942-ben megjelent, *A gyertyák csonkig égnek* című regényét. A könyv, Márai egyik legismertebb regényének első finn fordításaként, 2001 januárjában látott napvilágot az Atena kiadó gondozásában. A fordítói munka folyamán szerzett tapasztalataimról *Márain lukemisen dokumentti. A gyertyák csonkig égnek – romaanin suomentamisen päiväkirjaa* [Márai olvasásának dokumentuma. A gyertyák csonkig égnek című regény finnre fordításának naplója]¹ című cikkemben is beszámoltam. Igyekeztem bemutatni mindazokat a nehézségeket, különféle problémákat, amelyekkel a Márai-mű finnre történő átültetése során szembesültem.

Az egyik legnagyobb nehézséget a regény főszereplőjének, Henriknek, a nyugdíjba vonult tábournak alakjának finn nyelvű újrateremtése jelentette számomra. A fordítás során ugyanis nemcsak az bizonyult rendkívül fontosnak, hogy a mű szereplői a külföldi olvasóközönség számára is érthetők legyenek, hanem az is, hogy a szereplők a fordító számára is közelivé váljanak, s hogy a fordítás folyamán tulajdonképpen saját „teremtényeinek” érezhesse őket. A mű többi szereplőjével szemben Henrik nem csupán érdekesnek, hanem egyben titokzatosnak, külön figurának is tűnt, akinek a motivációi, bizonyos cselekvéseinek az okai homályban maradtak előttem mindvégig, a regény feldolgozása folyamán.

Márai Sándor életművének magyar kutatója, Szegedy-Maszák Mihály hangsúlyozza *A gyertyák csonkig égnek* című művel kapcsolatban, hogy a regényalakokban nincs folytonosság és mindezt Márai egyik központi témájával, az egyén saját közösségével szembeni kívülállóságával kapcsolja össze.² Szegedy-Maszák mindenekelőtt a lélektani folytonosság hiányára céloz, de figyelemre méltó, hogy Márai regénye, a regényalakokon keresztül egyfajta *társadalmi* folytonosságot is vizsgál. Ebből a szempontból a regény mindkét főszereplője, vagyis Henrik és Konrád is, igen érdekesnek bizonyulnak. Amikor ugyanis Konrád elmenekül Henrik és egyben a katonai pálya elől, akkor társadalmi feladatairól és bizonyos jogairól is lemond, és – Althusser terminusával élve – egy új társadalmi szubjektumot is elkezd felépíteni magának, amihez hozzátartozik az is, hogy az új szubjektum kialakítása egy teljesen új társadalmi környezetben megy végbe. A tábournak korábbi társadalmi szubjektuma azonban javarészt fel is számolódik, amikor idő előtt nyugdíjba vonul, és ezt nem követi új szubjektum felépülése, mert Henrik igyekszik a társadalmon kívülre helyezkedni.

Henrik minél teljesebb magányt és elkülönülést választ magának. Nemcsak a többi ember társaságából nem kér, de a levelek és egyéb kommunikációs eszközök jelenlétét sem tűri meg környezetében. Magánya mégsem passzív magány, hanem a bölcsesség keresőjének aktív magánya. Az a fajta magány, amelyet betölt az olvasás és a meditálás.

A regény 13. fejezetében a tábournak maga számol be széles körű olvasottságáról, egészen pontosan arról, hogy magányában milyen művekből igyekezett bölcsességet meríteni. Elsőként Platón munkássága jöhet itt szóba, mégpedig azért, mert Platón szövegei világították meg Henrik számára a barátság lényegét. Még ennél is pontosabb képet kapunk Henrik olvasottságáról, amikor a tábournak azon medítál, hogy a barátságba vajon belefér-e az igazságtalanság miatt érzett sértettség vagy akár a bosszúvágy érzése is: „A magány természetesen nem adott választ. A könyvek sem adtak tökéletes választ. Sem a régi könyvek, a kínai, a zsidó és latin gondolkodók dolgozatai, sem az újak, a szókimondók, melyek inkább csak szavakat mondtak ki, nem pedig az igazságot? De elmondta-e, leírta-e az igazságot valaki, valaha is?... Erre is sokat gondoltam,

¹ Tuomo LAHDELMA, *Márain lukemisen dokumentti: A gyertyák csonkig égnek – romaanin suomentamisen päiväkirjaa*, *Hungarologische Beiträge*, 13(2001), 71–86.

² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Márai Sándor*, Bp., Akadémiai, 1991 (Kortársaink), 118.

mikor egy napon kutatni kezdtem lelkemben és a könyvekben. Múlt az idő, és az élet homályosodott körülöttem. A könyvek és az emlékek fölgyültek, sűrűsödtek. S minden könyvben volt egy szemernyi az igazságból, s minden emlék azt felelte, hogy az ember hasztalan ismeri meg az emberi kapcsolatok igazi természetét, nem lesz bölcsebb semmiféle ismerettől.”

A fenti idézetből világosan látható, hogy hiába választottam kiindulópontnak a tábornok olvasottságát: viselkedésének, jellemének alapvonásait olvasmányai sem tették érthetőbbé. Úgy tűnik, hogy a regény maga nem nyújt magyarázatot főszereplője viselkedésére. Henrik beszámolója a saját olvasottságáról ebben a tekintetben túlzottan is nagyvonalú. Mintha félrevezetésről vagy talán egy öreg ember feledékenységének ábrázolásáról lenne szó...

De mégsem adtam fel és nem hagytam annyiban a nyomozást, hanem vizsgálatomat Márai egyéb műveire is kiterjesztettem. *A gyertyák csonkig égnek* című elbeszélést a Márai-életműben közvetlenül körülvevő írások máris több magyarázattal szolgáltak. Kulcsfontosságúnak bizonyult ebből a szempontból az 1943-ban megjelent *Füveskönyv* című meditációs gyűjtemény. Különösen figyelemreméltó a munka ajánlása,³ ami így hangzik: „Ezt a könyvet ajánlom Senecának, mert arra tanított, hogy erkölcs nélkül nincs ember. És Epiktétosznak, mert megtanított arra, mi van hatalmunkban. És Marcus Aureliusnak, aki megtanulta Epiktétosztól, mi az, ami hatalmunkban van – és türelmes volt. És Montaigne-nak, mert jókedvű volt és nem törődött vele, mi lesz művével a halál után. És a sztoikusoknak általában, akik megvigasztaltak, amikor nem volt vigasz a földön, és megtanítottak, hogy ne féljek a haláltól, sem a rabszolgaságtól, sem a szegénységtől, sem a betegségtől. És egy-két férfinak, akik barátaim voltak és igaz férfiak. És egy-két nőnek.”

A *Füveskönyv* ajánlása teljes egészében a sztoicizmust helyezi előtérbe és ugyanakkor olyan filozófusokat és írókat nevez néven, akik mindnyájan, legalább munkásságuk egy részével a sztoicizmus képviselői voltak. Ebben a tekintetben a *Füveskönyv* is a sztoikus erkölcsfilozófia kései letéteményesének bizonyul. De nem csak a *Füveskönyv*, hanem ugyanígy a Márai által 1938-ban megjelentetett prózavers gyűjtemény, *A négy évszak* is, valamint az 1942-ben megjelent másik meditációs gyűjtemény, az *Ég és föld*. A *Füveskönyv* bizonyos formai megoldásaiban is Marcus Aureliust idézi, amennyiben ajánlása rájátszik a római filozófus meditációs könyvének kezdő soraira, amelyekben a beszélő oly módon fejezi ki háláját mestereinek, hogy minden egyes mester esetében részletezi a köszönetnyilvánítás okait.

Mindezekre alapozva kísérletet tettem Márai regényének és különösen Henrik, a tábornok alakjának a sztoicizmuson keresztüli olvasására. Ebben a megvilágításban ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy magányában a tábornok elsősorban a *Füveskönyv* ajánlásában is említett filozófusokkal folytatott párbeszédet. Tehát a római sztoikus gondolkodókkal, vagyis éppen azokkal a filozófusokkal, akiken keresztül Zénon öröksége is megőrződött számunkra. Ettől kezdve a tábornok a sztoicizmus megtestesítőjévé kezdett válni a szememben, és úgy tűnt, hogy számos jellemvonását a sztoikus életfelfogás determinálja. Ilyenek voltak például a szkepszis a fejlődésbe vetett mindennemű hittel szemben, a szellemi távolságtartás az egyén saját gazdagságával, jómódjával és hatalmával szemben, a felelősségtudat, az alázatos beletörődés abba a sorsba, amit az egyén „osztályrészül” kapott, valamint annak a gondolatnak a visszatérő hangsúlyozása, hogy a tett önmagában nem is annyira fontos, mint a tettet megelőző szándék. A regény erkölcsi kulcsdilemmája, vagyis a kérdés az, hogy mi a helyes hozzáállás ahhoz a sérelemhez, amelyet egy baráttól kell elszenvednie az embernek, ugyancsak sztoicista megoldást nyer. Mégpedig olyan megoldást, ami a sztoicizmus felsőbbségét hangsúlyozza az epikureizmussal szemben. Sztoikus értelmezés szerint ugyanis az Epikurosz által felmagasztalt barátság igen értékes ugyan, de mégsem lehet olyannyira értékes, hogy a barát viszontagságai aláássák az egyén lelki békéjét.⁴

³ Vö. SZEGEDY-MASZÁK, *i. m.*, 45.

⁴ Bertrand RUSSELL, ford. J. A. HOLLO, *Länsimaisen filosofian historia, 1, Vanhan ajan filosofia, Katolinen filosofia*, Porvoo, WSOY, 192, 307.

Russell megállapítja,⁵ hogy a sztoikus erkölcsszemlélet jó talajra hullt Epiktétosz és Marcus Aurelius korában, mivel akkoriban szükség volt egy olyan új erőre, amelynek a segítségével át lehetett vészelní a viszontagságokat. Ugyanezt elmondhatjuk Henrik tábornok helyzetéről és a háborús időszak életérzését közvetítő *Füveskönyvről* is.

Az előbbieken igyekeztem röviden összefoglalni mindazokat a felfedezéseket, amelyekre szükségem volt *A gyertyák csonkig égnek* című regény finnre fordításához. Lényegében tehát arra a rövidprózára és azokra az elmélkedésekre támaszkodhattam, amelyeket Márai az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején írt és publikált. Közben megszerettem mindezeket a rövid írásokat és lefordítottam *A négy évszak*, az *Ég és föld* és a *Füveskönyv* című kötetekből egy terjedelmes válogatást is, ami *Mietteidén kirja*⁶ címmel jelent meg.

Azonban nem kis meglepetésemre, évekkel később egy újabb fejezettel gazdagodott ez a történet, avagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy Márai Sándor még egyszer meglepett engem. Egy finn történész kollégámmal, Anssi Halmesvirtával együtt készülünk finnül kiadni mindazokat a Finnországra vonatkozó újságcikkeket, tudósításokat, amelyeket Márai 1939-ben és 1940-ben a *Pesti Hirlapban* újságíróként publikált. Ezek között szerepel egy portré a finn hadsereg legendás főparancsnokáról, Mannerheim marsallról (akkoriban tábornok). Az írás címe *Egy ember a ködben*.⁷ Amennyiben ezen a cikkben keresztül vizsgáljuk meg a regénybeli Henrik alakját, akkor az ő figurája hirtelen „finn gyökerekre” tesz szert! Mintha Márai Mannerheim finn hadvezér alakját alapul véve mintázta volna meg regénye főszereplőjét...

Márai Mannerheimről szóló cikkének háttere: az 1939–1940-es finn–szovjet háborúban, az úgynevezett téli háborúban a finnek a háború első heteiben az egész világ nagy meglepetésére megállították a szovjet csapatok benyomulását. Márai cikke voltaképpen tisztelgés a finn hadsereg vezére, Carl Gustaf Emil von Mannerheim (1867–1951) előtt: „Neve összeforrott e hetekben népe sorsával és történelmével, s a világ legelső hadvezérei és szabadsághősei között emlegetik majd, mint az ókor hőseit. Mannerheim, mondják, s e név hallatára önkéntelenül tisztelni kezd a világ.”

A cikk címét adó „Egy ember a ködben” metafora egyben azt is hangsúlyozza, hogy a cikk megírása idején Magyarországon csak nagyon nehezen lehetett információt szerezni Mannerheimmel kapcsolatban. „Köd rejti, homály borítja, mint az északi mondák hőseit.” Márai szűkös forrásai alapján a következőképpen vázolja fel Mannerheim életrajzát: „Finn nemes, lovastiszt a cári hadseregben, a világháború idején dandártábornok, a forradalom idején hadtestparancsnok. E tisztségről, éppen, mert nem forradalmár, leköszön... Mannerheim visszavonul Svédországba, szótlanul és sértődött nyilatkozatok nélkül, s idegenben akarja befejezni életét.”⁸

Már ez a miniatűr életrajz összeköti Mannerheimet Henrik alakjával: idő előtti leköszönésével Márai cikkének Mannerheimje is megszünteti társadalmi szubjektumát, és egy új szubjektum felépítése helyett a társadalmon kívülre helyezkedik.

A továbbiakban pedig Márai olyan portrét rajzol Mannerheimről, ami sok vonásában igen közeli rokonságot mutat Henrik alakjával. Márai Mannerheimje is büszke, egyedülletet és vidéki csöndet preferáló, magányos katona és arisztokrata: „Ezek az életrajzi tények. Az emberről alig tudni valamit. Olvastam egy leírást, mely így mutatja be a tábornokot: »Reggelenként fehér lován nyargalt végig a parkban. Igen szép férfi, katonás testtartású, sűrű haja feketén fénylik, rövidre vágott fekete szakállt visel. Nehezen sikerült arra bírni, hogy magáról és emlékeiről beszéljen. Csak akkor lehetett felkelteni érdeklődését, ha vadászatra, kutyákra és lovakra tereltük a szót. A városban keveset tartózkodott, inkább vidéki nemes emberként élt. Pályafutását befejeztek tekintette és ezt igyekezett éreztetni is...« Látjuk az embert, aki egyszer megmentette a hazáját az ellenségtől, aztán csendesen visszavonult a közéletől, s vidéken él, a finn magányban és némaságban, tavak és erdők között, lovagol, kutyákkal vadászik, udvarházban lakik, nem kér

⁵ *Uo.*, 315.

⁶ Sándor MÁRAI, ford. Tuomo LAHDELMA, *Mietteidén kirja*, Jyväskylä, Atena, 2003.

⁷ MÁRAI Sándor, *Vasárnapi krónika: Egy ember a ködben*, Pesti Hirlap, 1940. január 6.

⁸ *Uo.*

a város izgalmaiból és csalódásaiból, engedi történni a világ dolgait, rejtélyes és bonyolult törvényei szerint, s a kiválasztottak előkelőségével áll félre, mikor nincs szükség reá.”

Márai cikkének Mannerheimje még abban is emlékeztet Henrik tábornokra, hogy az ő csöndje sem passzív, hanem szellemi aktivitással teli: „De ez a magányos, szakállas úr, ez a vidéki *gentleman* a csöndben, a ködben, a finn táj magányában nem csak emlékeinek él. Művéről legbizalmasabb munkatársai tudnak csak. Ismer és megtanul valamit, pontosan és oly aprólékosan, mint a finn pásztorok, vadászok és halászok: megtanulja Finnországot.”

Az imént eljátszottam a gondolattal, hogy Márai Mannerheim finn hadvezér alakjából kiindulva hozta létre *A gyertyák csonkig égnek* Henrik tábornokát. Ez azonban ebben a formában nem pontos. Tudniillik elsősorban úgy fogalmazhatunk, hogy Márai egy néhány évvel korábbi írásához nyúlt vissza Henrik alakjának megalkotásakor. Mindennek annyi köze lehet Mannerheim történelmi alakjához, mint általában egy a történelemre vonatkozó elbeszélésnek a saját tárgyához. Ezt azért is érdemes hangsúlyoznunk, mivel így egyúttal ahhoz a belátáshoz is közelebb kerülünk, amihez Henrik és Konrád eljuthattak végtelen beszélgetésük folyamán: a múlt titkaihoz nincs közvetlen hozzáférésünk, csak a róluk szóló, egyéni szempontokhoz kötött elbeszéléseken keresztül. És ezt a megállapítást akár a Márai-regény fő mondanivalójának is tekinthetjük.

A Mannerheimről szóló *Egy ember a ködben* cikk új hangsúlyt kap Márai munkásságában, amikor észrevevesszük, hogy ennek az írásnak a meghatározó összetevői egyben Márai-toposszá is értek: olyan elemmé, amihez a szerző még a későbbiek folyamán is visszanyúlt. Jól tudjuk, hogy a toposzokból történő építkezés Márai Sándor írásmódjának egyik fontos jellemzőjévé vált, ami a folyamat irodalmi beágyazottságán túl, valahol talán Márai szokatlan termékenységének is a velejárója. A toposzokból történő építkezés már magában *A gyertyák csonkig égnek* regénycímében és egyben ismétlődő metaforájában is tetten érhető, mivel ugyanezzel az idő múlására utaló metaforával találkozhatunk például a *Zendülők*, a *Szindbád hazamegy* és az *Eszter hagyatéka* című regényekben is.